

KOTIMAISTEN KIELTEN TUTKIMUSKESKUKSEN TUTKIMUSPOLIITTINEN OHJELMA

Mikä on humanistisen tutkimuksen tulevaisuus Suomessa? Rahoitusnäykymät eivät lupaa hyvää. EU ei humanisteja tue. Yliopistojen voimavaroja joudutaan supistamaan. Yliopistojen tulostavastuu johtaa siihen, että voimavarat keskitetään perus- ja jatkotutkintojen tuottamiseen. Se merkitsee sitä, että yliopistotutkimus on lähinnä opinäytetutkimusta ynnä erillisrahoituksella tehtyä projektitutkimusta. Jääkö tutkimuspanoksesta yhä suurempi osa tutkimuslaitosten vastuulle? Erillisiä humanistista tutkimusta harjoittavia laitoksia on kuitenkin vähän. Valtion tutkimuslaitosten sarjassa ovat Arkistolaitos, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Museovirasto ja Valtion taidemuseo.

Tutkimuslaitoksissa on yliopistojen laitoksiin verrattuna se tutkimuksellinen ero, että niissä voidaan tutkia keskittyneesti ja pitkäjännitteisesti, voimia ja aikaa pirstomatta. Se mahdollistaa — ja myös edellyttää — tulevaisuuteen kohdistuvien suunnitelmien, linjausten ja täsmällisten tavoitteiden määrittelyn. Yliopistoissa ei ole tätä ennenkään ollut mahdollisuuksia samantasteiseen sitoutumiseen. Valtion tutkimuslaitoksissa puolestaan toimintaa osittain säätelee yleinen palvelutehtävä, joka on omiaan ohjaamaan tutkimusta soveltavaan suuntaan.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus on

toiminut sille hyväksytyjen tavoitteiden pohjalta ja suunnitelmia ajan mukana täydentäen ja tarkistaen. Sen toimintaa ohjaa laki ja asetus, mutta lisäksi on tietenkin välttämätöntä tehdä aika ajoin uusia yleisohjelmia sekä yksityiskohtaisia suunnitelmia. 20 vuoden toiminnan jälkeen on taas ollut aika käydä perusteellisesti läpi, mitä tutkimuskeskus tekee ja miksi ja miten. Monien yksityiskohtaisten selvitysten jälkeen koostettiin tutkimuspoliittinen ohjelma vuosiksi 1996–2005. Johtokunta hyväksyi sen joulukuussa 1995.

Yllä mainitut epävarmat tulevaisuuden näkymät eivät suoraan vaikuttaneet suunnitteluun, mutta tällä hetkellä tiedossa olevat yhteiskunnalliset muospaineet ja tieteelliset tutkimustarpeet pyrittiin ottamaan huomioon.

Viime vuosien suuret poliittiset muutokset, Euroopan yhdentyminen ja Neuvostoliiton hajoaminen, vaikuttavat välillisesti tutkimuskeskuksenkin harjoittamaan tutkimukseen ja muuhun toimintaan. Ensinnäkin sukukansojen kielentutkimuksen tilanne on muuttunut, ja Suomeen kohdistuu entistä enemmän odotuksia. Toisekseen suomen ja ruotsin kielen kansainvälinen asema on Euroopan unionin jäsenyyden myötä vahvistunut. Kansallinen kulttuuri ja suomalaisuus herättävät kiinnostusta lisääntyvässä määrin. Suomen kielen typo-

▷

logisella, historiallisella ja kontrastiivisella tutkimuksella on kysyntää jo yleisen kielitieteen kannalta. Alkuperäkysymykset ja niitä koskevat uudet teoriat ovat viime aikoina herättäneet huomiota. Suomen kieltä koskevaa kirjallisuutta tarvitaan siis kansainvälistä lukijakuntaa varten.

Unionin jäsenyydellä on myös negatiivista vaikutusta. EU-säädösten monimutkainen ja vaikealukuinen kieli voi ajan oloon uhata myös Suomen viranomaisten omaa kielenkäyttöä. Tutkimuskeskuksen on varauduttava panostamaan asian selvittämiseen. Vieraiden kielten vaikutus on muutoinkin kasvamassa, mm. atk:n vaikutuksesta. Kouluissa kansainvälinen integraatio näkyy vieraiden kielten käyttöalan lisääntymisenä. Samanaikaisesti toisaalta tiedollinen erikoistuminen voi johtaa todellisiin viestintävaikeuksiin, kun eri ammatti-, tutkimus- jne. alojen erityiskielet loittonevat sanastoltaan sekä toisistaan että yleiskielestä.

Suomessa käytetty ruotsin kieli on vaarassa eriytyä yhä enemmän ruotsinruotsista suomen kielen vaikutuksen ja yhteiskuntarakenteen erilaisen kehityksen vuoksi. Saamelaiden kulttuuri-itsehallintolaki ja sen puitteissa toimiva saamelaiskäräjät voivat muuttaa saamen kielen asemaa ja huollon tarvetta. Kuurojen ja romanien sekä tulevaisuudessa mahdollisesti muidenkin vähemmistöjen kielelliset ongelmat vaativat erityistoimia.

Tutkimuskeskuksen tehtävä määriteltiin tutkimuspoliittisessa ohjelmassa seuraavasti:

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus on valtakunnallinen kielentutkimuksen keskus ja kielen asiantuntijalaitos, joka

- tutkii suomea, ruotsia ja saamea, niiden ilmaisuvaroja, käyttöä ja kehitystä
- tutkii uralilaisia kieliä erityisesti suomen kielen alkuperän kannalta ja

yleiskielitieteellisestä näkökulmasta

- huoltaa tutkimustietoon nojaten suomea, ruotsia ja saamea sekä suomalaista viittomakieltä ja romanikieltä ja ottaa tässä työssä huomioon niin yksityisen ihmisen kuin koko yhteiskunnan tarpeet sekä kansainvälistymisen
- hankkii, muokkaa ja hyödyntää tutkimusaineistoja ja ylläpitää niitä julkisina kansallisina arkistoina sekä kartuttaa ja pitää yllä uralistiikan kirjastoa
- tuottaa toimialoiltaan sanakirjoja ja muita tutkimusjulkaisuja sekä muuta tietoa kielestä, kielenkäytöstä ja kielten kulttuuriperinnöstä tieteellisiin, ammatillisiin ja suuren yleisön tarpeisiin.

Uuden ohjelman lähtökohdaksi laadittiin nykytilan analyysi. Eri tutkimusalueiden painotukset olivat selvityshetkellä seuraavat henkilötyövuosin ilmaistuina: kaikkien tutkittavien kielten sanakirjatyö (murteet, yleiskieli, etymologia) ulkopuolinen rahoitus mukaan lukien 35 henkilötyövuotta, muu sanastontutkimus 4,3, nimistöntutkimus 4,6, muoto- ja lauserakenteen tutkimus 4,1, kielenkäytön tutkimus 3,7 ja fonetiikka 0,5 henkilötyövuotta. Tutkimuksen soveltamiseen eli kielen- ja nimistönhuoltoon käytettiin maksupalvelu mukaan lukien 17,5 henkilötyövuotta. Arkistot, kirjasto, aineistojen muokkaus, atk, johtaminen, hallinto ym. tukitoiminnot veivät 25,3 henkilötyövuotta. Vuonna 1995 oli yhteensä henkilötyövuosia 109,7, joista 23,7 ulkopuolisella rahoituksella.

Kuten yleisesti tiedetään ja tilastostakin näkyy, sanastontutkimus ja kielenhuolto ovat tehneet tutkimuskeskuksesta omaleimaisen, sillä niitä ei ole puolestaan yliopistoissa harrastettu läheskään samassa määrin ja samalla tavalla eikä leksikografiaa ja

kielenhuoltoa joitain poikkeuksia lukuun ottamatta juuri ollenkaan. Toinen tutkimuskeskukselle leimallinen piirre on ollut alan valtakunnallisena aineistokeskuksena toimiminen. Tämä on johtunut pääasiallisesti tutkimuskeskuksen sanakirjahankkeisiin liittyvistä suurista arkistoista ja nimiarkistosta.

Yhteisiä tutkimusalueita yliopistoissa ja tutkimuskeskuksessa ovat olleet sanasto, nimistö ja murteet, sosiolingvistinen tutkimus sekä vähäisemmässä määrässä kontrastiivinen tutkimus ja suomen kielioppi sekä vanha kirjasuomi. Kaikilla näillä aloilla on yhteistoimintaa eri yliopistojen kanssa. Yliopistojen ohjelmassa on useita tutkimuskohteita, joita ei ole tutkimuskeskuksessa lainkaan edustettuina. Tutkimusnäkökulmista ainakin sosiaalinen ja kontrastiivinen ovat nykyään yliopistoissa tutkimuskeskusta vahvemmin esillä.

Uudistettu painoalaohjelma vuosiksi 1996–2005 on seuraava:

Sanaston ja nimistön tutkimus

Sanakirjat, leksikografia, leksikologia (kaikki toimialaan kuuluvat kielet)

Nimet (suomi ja sukukielet, ruotsi)

Kielenhuolto (suomi, ruotsi, saame, romani, suomalainen viittomakieli)

Kielenkäytön tutkimus

Viranomais- ja joukkotiedotustekstit (suomi, ruotsi)

Puhekieli (suomi, ruotsi)

Suunnitelmakaudella sanastontutkimuksen ja siinä sanakirjatyön osuus pysyy siis edelleen vahvana samoin kuin kielenhuollon osuus. Uudeksi painoalaksi tutkimuskeskus asettaa nykykieleen kohdistuvan kielenkäytön tutkimuksen. Kielenkäytön tutkimuksella tarkoitetaan tässä laajaa tarkastelutapaa, jonka näkökulmina voivat olla esimerkiksi sosiolingvistiikka, pragmatiikka, tekstilingvistiikka, kontrastiivinen tutkimus, kielenkäyttäjien tutkimus.

Tätä painotusta perustellaan yhteiskunnan tarpeilla, ja sitä tukee myös kielentutkimuksen kehitys. Onnistunut ja tehokas viestintä ja kieliongelmiin selvittäminen ovat yhteiskunnalle olennaisia asioita. Niihin kohdistuvaa tutkimusta on liian vähän, ja tuleva kehitys tuonee lisävaateita. Alan tutkimus kuuluu luontevasti tutkimuskeskuksen tehtäviin, ja se voi koordinoitusti toimia yhteistyössä yliopistojen ja EU:n kielikysymyksissä ulkomaisten instituutioiden kanssa. Tätä tehtävää varten tutkimuskeskus ryhtyy perustamaan laajoja nykykielen korpuksia. Tällä kaikella pyritään edelleen lisäämään tutkimuskeskuksen yhteiskunnallista vaikuttavuutta.

Suurten suomen kielen, sen sukukielten ja suomenruotsin sanakirjojen laatiminen on lähes yksinomaan tutkimuskeskuksen toiminnan varassa. Uralistiikan tutkimus on kauttaaltaan leksikografiaa. Monet suuret sanakirjahankkeet, kuten Karjalan kielen sanakirja, Ordbok över Finlands svenska folkhäl, Suomen murteiden sanakirja ja Vanhan kirjasuomen sanakirja, jatkuvat koko kauden 1996–2005. Samoin jatkuu nykysuomen tietokannan ja suomalais-ruotsalaisen tietokannan ylläpito, joiden perusteella laaditaan sanakirjoista ajantasaisia painoksia, sähkömuotoisia versioita ja uusia tuotteita.

Nykyhetken panostus sanakirjatyöhön on kuitenkin jo niin suuri, että sen kokonaisuutta ei enää lisätä. Sen sijaan suunnitelmakaudella lisätään sellaisen sanastontutkimuksen osuutta, jonka tuloksena on muita julkaisuja kuin sanakirjoja, ja valmistuvista uralistiikan sanakirjahankkeista irrotetaan työpanosta suomalais-ugrilaiseen leksikologiseen tutkimukseen. Suunnitteilla on uusia kaksikielisiä sanakirjoja, joissa tarvitaan tutkimuskeskuksen osittaista panostusta. Pääasiassa kuitenkin valmistuvista sanakirjahankkeista vapautuvia resursseja siirretään muun tutkimuksen piiriin. Suunnitel-

makaudella tutkimuskeskus alkaa hyödyntää kartuttamaansa leksikografista tietoa käynnistämällä leksikografista tutkimusta.

Kielenhuolto on suunnitelmakaudella tutkimuskeskuksen toiminnan tärkeä painoala, ja sen resurssit pidetään ennallaan. Tutkimuskeskus on vaikuttanut yhteiskunnallisesti nimenomaan kielenhuoltotehtäviensä kautta, ja se on ainoa laitos, joka tehtäviin virallisesti kuuluu edistää, että yhteiskunnan käytössä on toimivat kieli- muodot asiaviestintää varten. Erityisen huollon kohteena on kansalaisten kannalta tärkeä viranomaisten ja joukkoviestinnän kielenkäyttö.

Tutkimuskeskuksen tehtävänä on kirjakielen kodifiointi ja siitä tiedottaminen kieliyhteisön tarpeiden mukaisesti. Kirjakielen ja kirjakielisen puheen hallitseminen on tärkeää myös yksilön menestymisen kannalta. Kielenhuollon vaikutuskeinoina ovat tähän asti olleet pääasiassa julkaisut, koulutus ja neuvonta. Suunnitelmakaudella panostetaan tietotekniikan ja tietoverkkojen käyttöön neuvonnassa ja tiedotuksessa sekä oppaiden ja aineistojen laadinnassa. Toimintaa pyritään laajentamaan kielipoliittisten kysymysten suuntaan, niin että laajasti ymmärrettäisiin, kuinka tärkeitä yhteiskunnan toiminnalle ovat hyvät kielenkäyttötaidot ja äidinkielen vahva asema koulutuksessa. Julkisuuden ja suorien kontaktien käyttöä vaikutuskeinoina lisätään.

Jotta tutkimuskeskus voisi asiantuntijana vaikuttaa kielenkäyttöön ja kieliasioiden hoitoon arvovaltaisesti ja tehokkaasti, se tarvitsee lisää nykykieleen kohdistuvaa tutkimusta. Kielen kehityksen seuraaminen ja ajantasaisista normeista huolehtiminen ja yhteiskunnallisesti tärkeistä tekstien ymmärrettävyydestä huolehtiminen tarvitsevat taustatiedokseen monipuolista kielenkäytön tutkimusta. Tutkimus ja kielenhuolto nivotaan toisiinsa niin, että tutkijoiden on mahdollista käyttää tietojaan ja työpanos-

taan molemmissa tehtävissä esimerkiksi siirtymällä huollosta tutkimukseen ja päinvastoin.

Kielenkäytön tutkimus kohdistuu paitsi kirjoitettuun myös puhuttuun nykykieleen. Tutkimuskeskus tarvitsee toiminnassaan enemmän tietoa puhekielen kehityksestä. Sillä on merkitystä myös kirjakielen tulevaisuuden ja huollon kannalta. Tätä tarkoitusta varten suunnitellaan ja organisoidaan puhekielen tutkimusta niin, että puhuttu nykykieli tulee mahdollisimman monipuolisesti tutkituksi ja että tutkimuskeskus pysyy ajan tasalla puheentutkimuksen teoreettisista suuntauksista. Nykykieleen kohdistuvaan kielenkäytön tutkimukseen suunnataan muualta vapautuvia voimavaroja.

Panostus nimistöalaa säilyy suunnitelmakaudella myös vahvana. Yhtä suurta nimistöntutkimukseen ja -huoltoon keskittyntä henkilömäärää ei ole missään muussa laitoksessa, eikä ole luultavaa, että nimistöntutkimuksen osuus muualla kasvaisi. Nimistönhuoltajat kuten kielenhuoltajatkin tarvitsevat työnsä tueksi tutkimusta. Suunnitelmakaudella pyritään yhdistämään tutkimuskeskuksen nimistöntutkijoiden voimavarat nykyistä suurempiin nimistöhankeisiin ja haetaan ulkopuolisia yhteistyökumppaneita esim. sosio-onomastisten tai asutushistoriallisten kysymysten selvittämiseksi. Paikannimistön keruuta suunnataan systemaattisesta arkistoaineksen keruusta tutkimushankkeiden tarpeisiin. Nimistönhuolto ja nimistöntutkimus ideoivat ja toteuttavat yhteistyössä nimistönhuoltoa tukevaa tutkimusta.

Nimistönhuollon alalla selvitetään, tarvitaanko Suomessa paikannimilaki. Nimistönhuoltajat pyrkivät myös entistä tiiviimpään yhteistyöhön Maanmittauslaitoksen ja kartoitustoimistojen kanssa, jotta karttanimistö pysyisi kaikin puolin korrektina. Pyritään myös aktiivisesti julkisuudessa esiin-

tymällä nostamaan esiin nimikysymyksiä ja levittämään nimitietoutta.

Kielentutkimuksen yleinen kehitys tukee edellä hahmoteltua tehtävää ja ohjelmaa. Painopiste on siirtynyt vahvasti formaalisesta ja autonomisesta kielisysteemin kuvauksesta funktionaalisen ja kontekstuaalisen kielenkäytön tutkimuksen suuntaan, ja tämä kehitys tuntuu jatkuvan. Suuntaan liittyvä soveltava kielitiede on saanut huomattavan sijan maailmalla. Laajassa mielessä käsitettyyn soveltavaan kielitieteeseen kuuluvat kielen oppimisen, opettamisen, kääntämisen, kaksikielisyyden, ammattikielten ym. ohella muun muassa leksikografia ja kielenhuolto, jotka ovat tutkimuskeskuksen painoaloja. Kielenhuoltoon voi sisältyä monia soveltavan kielitieteen osa-alueita, esimerkiksi hallinnon erityiskielen, kirjoittamisen opetuksen, kääntämisen ja kaksikielisyyden ongelmia: se tarvitsee kaikkea kielenkäytön tutkimusta. Kielenkäytön tutkimus kuuluu samalla viime aikojen valtavirtaan funktionaaliseen ja pragmaattiseen tutkimukseen, joka tarkastelee kieltä sen psyykkis-sosiokulttuurisessa kontekstissa. Juuri tällainen yhteisösidonnainen, viestinnällinen, yhteiskuntaa ja sen yksityisiä jäseniä palveleva kielen tarkastelu kuuluu luontevasti tutkimuskeskuksen toimenkuvaan. Tekstien ja kontekstin tutkimus auttaa tutkimuskeskusta teoreettis-metodisesti täyttämään veloitettaan erityisesti yleisölle suunnatun virallisen viestinnän huollossa.

Myös sanaston tutkimus on syntaksin valtakauden jälkeen saanut jälleen uutta vauhtia, mikä niin ikään on tutkimuskeskuksen linjan kannalta merkityksellistä. Samoin erityisesti kielten alkuperää koskeva historioiva tarkastelu ja areaalilingvistiikka ovat nousussa. Edellistä edustavat tutkimuskeskuksessa suomen sukukielten ja vanhan kirjakielen tutkimus ja jälkimmäistä kielikartastot.

Toisaalta on monia muita kehittyviä aloja (esimerkiksi psykolingvistiikka), joita ei lainkaan tutkimuskeskuksessa harrasteta ja joihin ei ole mahdollisuuksia eikä työnjaon ja profiloitumisen pohjalta suoranaista näkyvissä olevaa tarvettakaan. Erikseen on kuitenkin mainittava tietojenkäsittelyn ja tietokone-lingvistiikan nopea kehitys ja vaikutus koko tutkimuskenttään. Tietokone-lingvistiikka ei ole tutkimuskeskuksessa ollut varsinaisena tutkimusalana, mutta sen tuloksia on sovellettu, ja koko automaattinen tietojenkäsittely on ollut toiminnassa erityisen merkityksellinen. Alan kehitys vaikuttaa ainakin aineistojen käsittelyssä ratkaisevasti ja tutkimusta tehostavasti. Tällä sekä tietoliikenteen kehittymisellä on suuri merkitys paitsi tutkimukselle myös todennäköisesti kielenhuollolle.

Kielentutkimuksen painopisteen siirtyminen kielenkäytön suuntaan tuo alalle tieteidenvälisyyden. Kielentutkimuksella on annettavaa useille aloille, ja se puolestaan hyötyy muiden alojen teoria- ja metodiratkaisuista. Jo pitkään yhteistyötä on ollut historian ja arkeologian tutkijoiden kanssa, erityisesti nimistöntutkimuksen alalla. Kielenhuolto ja kielenkäytön tutkimus taas hakeutuvat luontevimmin yhteistyöhön yksilöä, yhteisöä ja käyttäytymistä tutkivien tieteiden kanssa (psykologia, sosiologia, sosiaalipsykologia ja kasvatustieteet).

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen profiili on lähempänä vastaavien ulkomaisien tutkimuslaitosten kuin yliopistojen laitosten toimenkuvaa. Eri maiden tutkimuslaitoksia yhdistävinä tutkimusaloina ovat juuri sanakirjat ja muu sanaston tutkimus, kielioppi ja kirjallinen ja suullinen kielenkäyttö eli tekstit sekä edellisiin useissa tapauksissa liittyvä kielenhuolto.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen visiona on, että se on

— painoaloillaan kansallisesti ja kansainvälisesti huipputason tutkimus-

▷

- laitos,
— yhteiskuntaa palveleva, kielenkäytön kehitykseen vaikuttava valtakunnallinen asiantuntijalaitos,
— kansallinen ja kansainvälinen yhdistys suomen kielen ja sen sukukielten tutkimuksen alalla. ■

PAULI SAUKKONEN

*Kotimaisten kielten tutkimuskeskus,
Sörnäisten rantatie 25, 00500 Helsinki
Sähköposti: Pauli.Saukkonen@domlang.fi*

KOMMENTTEJA KOTIMAISTEN KIELTEN TUTKIMUSKESKUKSEN TUTKIMUSPOLIITTISEEN OHJELMAAN

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen (KKTK) 20-vuotisseminaarissa 29.2.1996 minulle oli annettu tehtäväksi kommentoida keskuksen uutta tutkimuspoliittista ohjelmaa (KKTPTPO 1995) lähinnä yleislingvistiikan näkökulmasta. Vapaasti esittämässäni puheenvuorossa toin esille useimmat seuraavista näkökohdista. Tässä kirjallisessa versiossa on mukana muutamia uusiakin.

Kysymyksessä on varsin merkittävä asiakirja, onhan KKTK maan ylivoimaisesti suurin kielitieteellinen (ja ylipäätään suurin humanistinen) laitos. Henkilötyövuosien määrä oli vuonna 1995 melkein sata (KKTPTPO 1995: 8), suurin piirtein yhtä monta kuin maan kaikissa kahdeksassa yliopistollisessa suomen kielen laitoksessa samaan aikaan oli yhteensä (Anttila, Lehiste ja Wande 1996: 69). Dokumentin antama yleisvaikutelma on myönteinen, ohjelma on melkein kauttaaltaan ajan tasalla ja

perustuu monipuoliseen harkintaan, johon tutkimuskeskuksen koko henkilökunta on voinut osallistua.

KURKISTUS TUTKIMUSPOLITIIKAN HISTORIAAN

Kurkistus historiaan paljastaa, ettei KKTK:n eikä myöskään maamme kotimaisten kielten yliopistolaitosten tutkimusprofiilista ja -politiikasta ole aiemmin ainaakaan julkisesti kovinkaan paljon keskusteltu. Tähän liittyviä aiheita on toki sivuttu mm. eräissä pääkirjoituksissa sekä vuosikokous-, virkaanastujais- tai vastaavissa esitelmissä (esim. Hakulinen 1946, Virtaranta 1959, Ikola 1967). F. Karlsson (1975) sivusi tämänkaltaisiakin kysymyksiä, mutta ei inspiroinut laajempaan keskusteluun (vrt. kuitenkin Tuomi 1975).

KKTK:n keskeisten hankkeiden eli